

נחום מנחם

הפעילות הציונית

הפעילות הציונית בסוריה בתקופה שבין שתי מלחמות העולם התקיימה בזירה מורכבת ובתנאים לא פשוטים: יהודי סוריה היו לכודים בצבת מאבקי הלאומיות הסורית והתנועה הציונית לעצמאות לאומית ועמדו בצל הסכסוך הערבי-יהודי בארץ ישראל. החיים בין שתי הנאמנויות הנדרשות הצריכו צעדים שקולים ומדודים.

אגודות ותנועות נוער ציוניות

הקשר עם המוסדות הארץ ישראלים ועם הפעילות הציונית החל עם פעילותם של בתי הספר העבריים בדמשק בשנת 1911, כאשר אברהם אלמאליח איש ירושלים הגיע כדי לשמש מזכיר הקהילה לצדו של חמיו, החכם באשי יעקב דנון. אלמאליח שם לו למטרה לפתח ולטפח את המודעות הלאומית, הסב את תלמוד התורה לבית ספר עברי-לאומי והניח את היסודות לחינוך העברי על פי תכנית לימודים ארץ ישראלית.

בואם של ראשוני המגורשים מארץ ישראל לדמשק, בשנת 1915, המריץ את הסבת מוסדות החינוך באופן רשמי לבתי ספר עבריים. הגעתם של רבים ממנהיגי היישוב המגורשים – בראשות מאיר דיזנגוף – לדמשק במרס 1917 חיזקה את אופייה הלאומי של הקהילה ועיצבה אותה. בתי הספר העבריים הפכו – בהנהלת יהודה בורלא ויוסף יואל ריבלין – להיות החממה שהצמיחה את תנועות הנוער. עם סגירת בתי הספר הללו בשלהי שנת 1923 התרכזה הפעילות הציונית בסוריה בעיקר בתנועות הנוער.

בסוריה פעלו אגודות ותנועות נוער ציוניות שונות: "התחייה", "קדימה", "המכבי", "הצבי", "החלוץ" ו"הפועל". פעילותן הספורטיבית והלאומית של התנועות הללו התקיימה לצד בתי הספר העבריים ולצד ועדות שונות שהוקמו למען "הקרן הקיימת", "קרן היסוד", "מפעל השקל הציוני", "מפעל גאולת הקרקע" ועוד. הפעילות הייתה תחליף לתנועה ציונית קהילתית והייתה כרוכה בסיכון רב. לחברי התנועות ולבוגריהן הייתה השפעה רבה על הקהילות חסרות המגן, והיא עוררה את גאוותן הלאומית של הקהילות.

עם תחילת המנדט הצרפתי בראשית שנות העשרים נידלדלו שורות תנועות הנוער עקב הגירה מואצת לארצות אמריקה, מצרים וארץ ישראל. ביזמת המורים העבריים התלכדו בכסלו תרפ"ב (1921) חברי "מכבי", "התחייה" ו"התקווה" עם אגודת "קדימה" לשם "החדרת המודעות הלאומית ביהודי דמשק". לשם כך הוקמו ועדות כגון ועדת שיעורי ערב לעברית; ועדת חדר קריאה, ספרייה והרצאות; ועדת עזר להחזקת בית היתומים; ועדת הקרן הקיימת. פעילותה של אגודת "קדימה" החלה כשהסטודנטים הארץ ישראלים באוניברסיטאות בירות ביקשו להורות עברית לפרנסתם, והיא התפתחה לפעילות למגביות למען הקרנות הלאומיות והמוסדות הציוניים. בהשפעת הסטודנטים היהודים קיבלה הפעילות הלאומית תאוצה בארגון הנוער היהודי, בהפצת השפה העברית ובפיתוח הרגש הלאומי בקרב יהודי סוריה. בשל מיעוט הכוחות הרוחניים ומורים מדריכים מבני המקום

דגל "גדוד השלום" של ארגון הנוער היהודי שפעל בחלב

הונחתה הפעילות בעיקרה על ידי המורים העבריים. גם פעילות זו הומרצה על ידי התגובה ללאומיות הערבית, שהחלה לתת את אותותיה ברחוב היהודי. במהלך שנות השלושים, על רקע המאבק הלאומי הסורי לעצמאות מדינית, גבר הצורך להשתייכות לאומית בקרב כ-1,500 בני הנוער שפעלו במסגרת "מכבי", "הפועל", "החלוץ" ו"קדימה" בדמשק ובחלב. אך חסרה להם יד מכוונת ומדריכה, כפי שהורגלו בתקופת פעילות בתי הספר העבריים. פניותיהם הרבות למוסדות הארץ ישראליים לשלוח אליהם מדריכים, מחנכים וחומר הסברה ציוני נותרו לרוב בלא מענה.

אגודת "קדימה"

אגודה זו נוסדה לראשונה על ידי סטודנטים יהודים באוקטובר 1903 בִּפְּרִיז. בתשרי תרע"ט (1918) נוסד גם בדמשק הקלוב הלאומי "קדימה" ששם לו למטרה לרכז את מיטב הצעירים והצעירות סביב הרעיון הלאומי ולהשפיע על עיצוב אופיין הלאומי של הקהילות. במועדון זה פעלו יותר ממאה נערים ונערות בשיעורי ערב לעברית ובשיחות על התנועה הציונית, וסייעו באיסוף כספים למען הקרנות הלאומיות, ארגנו מפעלי התרמה באירועים לאומיים, בחגיגות ובנשפים וגייסו כספים למהגרים ולקהילות יהודיות שהיו שרויות במצוקה, גם במזרח אירופה. ציפיית מנחי האגודה מקרב המורים העבריים הייתה כי בוגריה יהיו חוד החנית שיהיה בו כדי לגשר בעתיד בין שתי התנועות הלאומיות הציונית והערבית – תוך השתלבות בממסד הסורי.

האגודות "התחייה" (אֶלְנֶהֶצָה) ו"התקווה"

אגודת "התחייה" נוסדה על ידי צעירים יהודים בדמשק סמוך לאחר מהפכת התורכים הצעירים. התארגנות מחודשת של האגודה נעשתה בשלהי 1913. אגודה זו נועדה להפיץ את הרעיון הלאומי ואת השפה העברית בקרב יהודי דמשק ולעודד יחסי הבנה בינם לבין שאר התושבים. האגודה ארגנה שיעורי ערב, הרצאות, הקראות, אספות פומביות, נשפים וטיולים. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, בהשפעת העיתונות המקומית האנטי-ציונית, נחשדו חברי "התחייה" בהיותם סוכנים ציונים בדמשק. בעקבות הלשנה של אחד מבני הקהילה נאסרו ארבעה מראשי האגודה בהאשמה שהם "פושעים מדיניים". ראשי הקהילה התכחשו להם ולמעשיהם. הצעירים שוחררו לאחר חצי שנה, אולם פעילות האגודה דעכה לחלוטין. צעירים אלה ביקשו לעורר התחדשות לאומית ואת הרגש הלאומי-העברי בקרב יהודי דמשק. במישור המעשי אפשר לראות בפעילותם ניצנים של פעילות ציונית. בואם של הגולים עודד את צעירי האגודה לחדש את פעילותם. במקביל לחידוש הפעילות נוסדה באוגוסט 1917 גם אגודת בנות – "התקווה" – שמטרתה הייתה להפיץ את הרעיון הציוני בקרב בנות הקהילה. האגודות "התחייה" ו"התקווה" חברו לועד "עברייה", שהוקם על ידי גולי ארץ ישראל. חברי האגודות עסקו בהפצת השפה העברית בקרב ילדי הקהילה והוריהם. פעילות זו שחררה במידה לא מועטה את הקהילה מאווירת הנכאים של ימי המלחמה, ונטעה בנערים היהודים גאווה לאומית ותקווה במצב של חוסר הוודאות הפוליטית שאפיין את האזור.

חברי התנועות העבריות חויבו לדבר בינם לבין עצמם ועם הוריהם עברית בלבד. בשל כך ארגנו מדריכי התנועות לנערים העובדים ולחברי הקהילה ערבי קריאה, אף הקימו ספרייה עברית בשם "הרצליה", שמומנה מכספים שנאספו בנשפים ובחגיגות הלאומיות. באפריל 1919 נפתח גם בחלב סניף של אגודת "התחייה". הסניף נפתח על ידי בן-ציון בוחבוט בשיתוף עם חברת "כל ישראל חברים" (Alliance Israélite Universelle); להלן

כ"י"ח או אליאנס), ובברכת "החכם באשי", הרב חזקיה שבת. הרעיון הלאומי מצא הד רב גם בקרב צעירי הקהילה החלבית. הקלוב הציוני, שנוהל על ידי ועד אגודת "עבריייה", חנך בחנוכה תרע"ח ספרייה וקיים שיעורי ערב לעברית. השיעורים התקיימו במועדון שהקצתה כ"י"ח והורו אותם המורים המקומיים. ועד זה האיץ במוסדות היישוב בארץ לפתוח בית ספר עברי למען ילדי הקהילה כדי שיתחנכו ברוח לאומית, ולשגר אליו גם מדריך להתעמלות "כדי שהפקודות תינתנה בעברית". הוועד אף שלח כסף לרכישת ספרים לספרייה העברית ולהסבת תלמוד התורה לבית ספר עברי. אולם גם בחלב גוועה פעילות אגודת "התחייה" באופן זמני בשנים שלאחר מלחמת העולם הראשונה בשל הלשנות וסכסוכים פנימיים. לאחר מכן הרחיבה אגודת "התחייה" את שורותיה, ואף ייסדה באוגוסט 1927 את "אגודת נשים התחייה" שפעלה לאיסוף כספים ולעריכת בזרים למען הקרן הקיימת.

"מכבי"

בצלאל בצראוי (1897-סביבות 1970)
מחנך יליד ירושלים. בשנת 1919 נשלח לדמשק, שם לימד בבית הספר העברי לבנים בהנהלתו של יהודה בורלא. בשנה זו הקים את תנועת הנוער "מכבי הצעיר", ובשנת 1923 ייסד את "אגודת התעמלות מכבי". חניכיו ותלמידיו היוו את הגרעין לארגון "החלוץ" בדמשק. עם סגירתו של בית הספר העברי בשנת 1923 שב לארץ ישראל והיה מורה בבית הספר בזכרון יעקב. בשנים 1932-1958 ניהל את בית הספר "בית אהרון" לילדי עולים במעברות, ובמקביל כיהן כמנהיג "מכבי הצעיר" בירושלים.

בתי הספר העבריים בדמשק שימשו כאמור חממה לצמיחתן של תנועות הנוער הציוניות בכלל ושל תנועת "מכבי" בפרט. בורלא וריבלין שניהלו את בתי הספר העבריים וגם לימדו בהם עודדו את המחנך הארץ ישראלי בצלאל בצראוי לייסד ולטפח בין כותלי בתי הספר את תנועת "מכבי". התנועה בדמשק מנתה מאות חברים. הם עסקו הן בפעילות ספורטיבית והן בפעילות לאומית-ציונית כמו מתן שיעורי ערב לעברית לנערים עובדים, גיוס תרומות לקרנות הלאומיות ומפעל השקל הציוני. "מכבי" שימשה מכשיר רב עצמה למשיכת הנוער היהודי לבתי הספר העבריים. זאת בשל הפעילות הספורטיבית ובשל המצעדים של חבריה בתלבושת ססגונית עם התזמורת. ב-1919, לאחר שלוש שנות פעילות ספורטיבית ולאומית מוצנעת, הפכה התנועה לתנועה העיקרית שמשכה תלמידים לבתי הספר העבריים ולשיעורי הערב לעברית, שלמדו בהם גם תלמידי כ"י"ח לצד הנערים העובדים. מורי כ"י"ח התנגדו להצטרפות תלמידיהם לשורות "מכבי" ואף איימו להרחיק את המצטרפים, אך התלמידים נמשכו לפעילות הספורטיבית והלאומית של נערי "מכבי": הם נתקנאו בחברי התנועה על המדים, על הסמלים ועל מפגני הראווה והצטרפו אליהם.

חברים ב"מכבי הצעיר". במרכז התמונה יושב בצלאל בצראוי, ומימין לדגל עומד נסים לוזיה. התמונה נשלחה לוועד החינוך הארץ ישראלי והוקדשה לדוד ילון. בית הספר העברי לבנים בדמשק, 1923

זכרונות מבית הספר העברי לבנות בדמשק

בבית הספר לבנים היה מועדון תרבות בו התקיימו הרצאות וממנו יצאו לטיולים. הייתה לנו תלבושת אחידה בצבע חקי עם כובעים, גם לבנים וגם לבנות, וכשהיינו חוזרים מטיולים ומגיעים לכניסה לשכונת היהודים היינו פותחים בשירה ושרים את השירים העבריים שלימדו אותנו כמו: "ארץ מולדת" ו"עורה עורה ישראל" וכשתושבי השכונה היו שומעים אותנו היו כולם יוצאים מהבתים למרפסות להסתכל עלינו בהערצה [...]. המורים שרה עטיה ושלום ארזי היו לוקחים אותנו לפרדסים ושם לימדו אותנו טבע וגיאוגרפיה, היו מציירים לנו בעזרת אבנים על הקרקע מפה של הארץ [...]. שם גם שרנו את השיר "הלאה ירדן הלאה זרום" [...]. בבית הספר היהודי הייתה לנו קופה של ק"ל, ובכל יום שישי היינו תורמים לה כסף. בזמן מותו של חיים נתמן ביאליק מכרו לנו את התמונה שלו ואני לא אשכח את הפסוק שאמר לפני מותו: שהנחמה הגדולה שלו בחיים הייתה, שפיו ולבו היו שווים. אני מאוד התרגשתי וביקשתי מאמא שלי שתשים את התמונה שלו בסלון ואכן שמנו אותה שם.

ש' שלהב (עורכת), בלגה: סיפורה של שושלת משפחתית, מזכרונותיה של חמדה (בדיעה) קטרי, [חמ"ד, חש"ד], עמ' 25-26.

בדמשק הוקמה לראשונה תנועת "מכבי" בוגרים, לגילאי 18-30. החניכים הבוגרים הוכשרו בשלושה חודשים להדרכה ב"מכבי הצעיר". חברי "מכבי" אורגנו במסגרת דמוית צבא: 200 חברי התנועה (75 בנות ו-125 בנים) חולקו לפלוגות בנות 12 חברים כל אחת. כל שתי פלוגות היו קבוצה, וכל ארבע קבוצות היו "פְּרָקָה". בראש מפקדי הפלוגות, הקבוצות וה"פְּרָקוֹת" עמד ה"מצביא".

חברי התנועה ומפקדיה חויבו בפעילות קהילתית ולאומית. במאי 1919 הקימו חברי ועד "מכבי" את חברת "הכנסת אורחים" כדי לסייע למהגרים היהודים שעברו דרך סוריה לארץ ישראל והקימו עוד את חברת "עוזר דלים" לשם סיוע ליתומים ולאלמנות נפגעי מלחמת העולם. חברה נוספת שהוקמה על ידי בוגרי "מכבי" הייתה "רודפי צדק". החברה הוקמה בעקבות בעיה חברתית: הידרדרותן של בנות בקהילה לפריצות מחמת מצוקה כלכלית. מטרתה הייתה "לשים קץ למכת הפריצות, שהייתה בשכונת היהודים", ואכן התופעה חוסלה כמעט לחלוטין. חברה אחרת שהוקמה, בין היתר על ידי בוגרי "מכבי" – "חברת שבת אחים" – עסקה בעידוד השקעות ובקניית קרקעות להרחבת היישוב היהודי בארץ ישראל. בוגרי "מכבי" עודדו את יהודי הקהילות לרכוש באמצעות החברה קרקעות בארץ ישראל. כמו כן סייעו בוגרי "מכבי" לוועד העיר בחלוקת מתן בסתר ובחלוקת התמיכה החדשית של הממשלה הסורית ושל הקהילה היהודית במצרים ל-4,200 העניים של הקהילות היהודיות בסוריה. יצוין כי כשליש מקהילת דמשק נמנו על שכבות המצוקה, דבר המעיד על העול הכבד שרבץ על מנהיגי הקהילה.

תזמורת אגודת "מכבי הצעיר" בחברת בצלאל בצראוו (יושב במרכז). דמשק, 1923.

מורות ופעילות ב"מכבי" ובהן יושבות מימין לשמאל: רחל מגרבי (ראשונה), ג'וליה זגול (שלישית). עומדות מימין לשמאל: שרה עטייה (שלישית), באהייה תורכיה (חמישית). דמשק, 1 בינואר 1922

ועדת קינג'קריין

ועדת חקירה בין-לאומית שנועדה לקבוע את גורל אזור הלוונט לאחר מלחמת העולם הראשונה. הוועדה הורכבה משני אישים אמריקנים – צירלס קליין וד"ר הנרי קינג – ולימים זכתה לכינוי קינג'קריין. בשנת 1919 הם נשלחו על ידי הנשיא האמריקני וילסון כדי לעמוד על אופי המשטר הרצוי לעדות השונות בסוריה ועל מידת כשירותן לעצמאות מדינית. בתוך כך ביקשה הוועדה לברר גם את יחס הערבים, המיעוטים השונים והקהילות היהודיות אל הציונות ואל ההגירה היהודית לארץ ישראל.

שער הירחון קול הלבנון, ביטאון הנוער העברי בסוריה ובלבנון, תש"ב

ב-28 ביוני 1919, בעוד התעמולה הסורית מהדהדת בחוצות דמשק לקראת בואה של ועדת קינג'קריין, נקראו נציגי תנועות "מכבי" בסוריה לוועידה בדמשק כדי לבחור משלחת לכינוס הארצי של "מכבי", שעמד להתקיים בבית ספר למל בירושלים ב-13-14 באוקטובר 1919. המשלחת מנתה 15 נציגים של חברי ה"מכבי". הנציגים השתתפו בדיונים על מטרתיה הלאומיות של תנועת ה"מכבי" וחזרו חדורי גאווה לאומית.

באוקטובר 1919 מוסדה תנועת "מכבי" לאחר שהרחיבה את שורותיה ל-300 פעילים. הפעילים חויבו לתרום, על פי יכולתם, תרומה חודשית לפעולות הסיוע, לקופת הספר ולקרנות הלאומיות. ייחודה של תנועת "מכבי" בדמשק היה בהיותה מנוהלת בעיקר על ידי כוחות מקומיים, בהנחיית הוועד המנהל. הוועד התכנס אחת לשבוע בראשות המצביא בצלאל בצראוי כדי לקבל דיווח מראשי הוועדות ולתכנן המשך הפעילות. בתקנון התנועה הודגשו סדר, משמעת, חינוך גופני והחדרת ההכרה הלאומית בקרב הקהילה: "מטרת התנועה היא לפתח את גופו של הדור הצעיר על-ידי התעמלות ומשחקי ספורט, ולהרגילו לסדר ולמשמעת, לקרב את הנוער אל הטבע על-ידי מסדרים וטיולים בסביבה הקרובה והרחוקה, להעשיר את ידיעותיו בתולדות ארץ האבות ולהכשירו לחיים לאומיים, אנושיים ותרבותיים, להיות יהודי בריא בגופו ובנפשו, בן נאמן לעמו ולאוצו, ואזרח ישר במולדתו". (אצ"מ, תיק 168/S2. פרטיכל מכבי, י"ג בטבת וי"ד באלול תרפ"ג).

מטרות אלה עוגנו בתכנית הלימודים, שכללה טיולים, משחקי ספורט, התעמלות, קריאה בספרייה, הרצאות בספרות, בהיסטוריה, בחינוך ובמדע. את רעיונותיה הפיצה התנועה בירחון הנוער, אשר הפך ברבות הימים לקול הלבנון בהוצאת הסתדרות "מכבי" בסוריה ובלבנון.

בראשית שנת 1920 זכתה "מכבי" דמשק בהכרתה של הברית העולמית "מכבי" בטקס מרשים ובמצעד ברחובות דמשק, לקול תרועתם של יהודים וערבים כאחד. חברי "מכבי" הצעירי שצעדו במצעד לצלילי תזמורת לבושים במדי התנועה עוררו הערצה גם בקרב הערבים, שעד כה ראו בקהילה היהודית עדה נחותה הן במובן הגופני והן במובן הרוחני-לאומי. הופעת "מכבי" בחוצות דמשק רוממה אפוא את הכבוד הלאומי של הקהילה כלפי חוץ וכלפי פנים והביאה לשינוי ביחסה של הסביבה ליהודים. ההכרה הלאומית מצד השכנים הערבים ומצד מנהיגי הקהילה העלתה גם את יוקרת בתי הספר העבריים.

ביקורו של סר סטיוארט סמואל, אחיו של הנציב העליון בארץ ישראל, בשבועות תר"פ (1920) נוצל לחיזוק "מכבי". חניכיה הופיעו במפגן התעמלות מרשים, שהוכן על ידי "מועצת המעמלים" והונחה על ידי "המצביא" בצלאל בצראוי. תזמורת "מכבי" ליוותה את המצעדים ואת המפגנים וניגנה בחגיגות ובנשפים הלאומיים שערכו חברי "מכבי" למימון פעולות התנועה ולגיוס כספים לקרנות הלאומיות. עם זאת האווירה המתוחה ששררה אז בעקבות מאבקי הלאומנים הסורים ובעקבות המאבק הארץ ישראלי העמידה את פעילותה של תנועה "מכבי" בסכנה. תחושת הסכנה, ועמה הקשיים הכלכליים וההגבלות שהטילו השלטונות הצרפתיים ומנהלי כי"ח, הגבירו את מודעותם הלאומית של חברי התנועה ואת הזדהותם עם המאבק הציוני.

בשנת 1921 צוידו כל חברי "מכבי" במדים בצבע כחול-לבן עם סמל מגן דוד של ה"מכבי", והוקמה תזמורת כלי נשיפה כדי להפגין את שייכותם הלאומית ואת הזדהותם עם התנועה הציונית. ביוני 1922 חנכה התנועה את דגלה בטקס מופגן. בשנה זו היא גם גייסה כספים להרחבת ספריית "מכבי" – הרצליה. הצלחת "מכבי הצעיר" ו"מכבי הבוגרים" עודדה את בצראוי להקים, ביולי 1923, את אגודת התעמלות "מכבי" בקרב בוגרי הקהילה, בהדרכת מדריכי התעמלות מקומיים שהיו ל"מועצת המעמלים". חברי תנועה זו, המובחרים שבמעמלים, היו קנאים לרעיון הלאומי ולשפה העברית. הצלחתה הספורטיבית של אגודת המתעמלים המריצה את ועד "מכבי" להקים בשנת 1923 עוד קבוצה בשם קבוצת "האיילה", וחבריה נבחרו מקרב ספורטאים ופעילים מצטיינים. ההחלטה של ועד החינוך הארץ ישראלי בשלהי שנת תרפ"ג (1923) לסגור את בתי הספר העבריים בדמשק עוררה מורת רוח בתנועות הציוניות בעיר. הן ראו בהחלטה זו סכנה להמשך קיומן. תנועת "מכבי" בדמשק, שפיתחה תלות רבה במורים העבריים, החלה לחוש בקשייה הצפויים כבר חודשים ספורים לפני עזיבתם, ונאלצה לצמצם את פעילותה בגלל קשיים כספיים. למרות מצבה הכספי תרמה תנועת "מכבי", באותה שנה, 40 לירות מצריות למרכז "מכבי" בארץ. רבים מחברי התנועה היו מנויים על עיתונים עבריים, כגון "הארץ" ו"הפועל הצעיר", וביקשו לקבל ספרים מן הספרות העברית לשיעורי הערב.

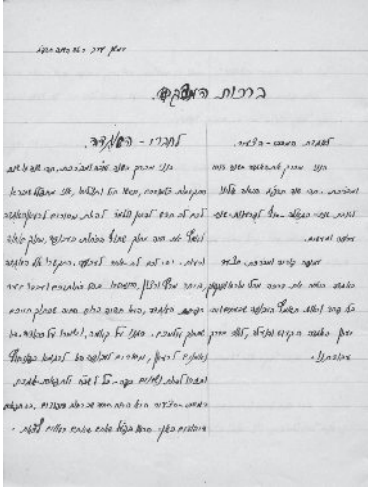
פעילות המכבים בדמשק סבלה מיחס עוין מצד השלטונות והאוכלוסייה המקומית. גם מנהיגי הקהילה, שחששו מעימותים עם השלטונות וברצותם לגונן על קהילתם, הסתייגו לא פעם מפעילותם של המכבים. בהיעדר תמיכה מצד הנהגת הקהילה קיוו מנהיגי "מכבי" בדמשק להסתייע בנשיאות "מכבי" הארץ ישראלית למציאת מדריכים ומעמלים, אך גם

מימין: האגודה להתעמלות "מכבי" בינוני. בצלאל בצראוי עומד במרכז השורה השלישית ומשמאלו נסים לוזיה. דמשק, 1923

משמאל: חברי ועד "מכבי" בדמשק. יושבים מימין לשמאל: בצלאל בצראוי, אליהו ששון, רחל מגרבי, (?). עומדים מימין לשמאל: דוד לוזיה, (?), משה מבזבז, אליעזר פסח, ויעקב גלנטי, 1920

מדריכות ב"מכבי הצעיר". דמשק, 1923

"ברכות המפקד" לכבוד ראש השנה. מתוך מחברת ברכות של "מכבי הצעיר". דמשק, ערב ראש השנה תרפ"ג

כאן נכונה להם אכזבה, ובעקבותיה – תרעומת רבה. חברי "מכבי" איימו לא פעם בהפסקת פעילותם למען הקרנות הלאומיות אם לא יזכו ליחס מתאים מצדם.

הרחבת שורות "מכבי" והפעילות הלאומית המופגנת עוררו את חמת הלאומנים הערבים, והם גינו את הנאמנות הכפולה של היהודים. בתקופת פעילותם של בתי הספר העבריים סבלה תנועת "מכבי" מהגבלות השלטון הצרפתי, שהתנגד לפעילות לאומית ממוסדת ומופגנת מחשש שתעורר את זעם הערבים. מנהלי כ"ח, שנמנעו משיבוש היחסים עם השלטונות, השתדלו להשפיע על מנהלי בתי הספר העבריים להצניע את הפעילות הלאומית המופגנת "עד יעבור זעם". אך המנהלים העבריים וראשי "מכבי" ראו במאמצי כ"ח ניסיון להצר את צעדיהם, ואף האשימו את כ"ח בסיוע לקולוניאליזם התרבותי של צרפת. באופן פרדוקסלי, לאחר סגירת בתי הספר העבריים פרסה כ"ח חסותה על "מכבי" כדי להרחיב את שורות תלמידיה ולמתן את פעילותה הלאומית המופגנת. הגבלות כ"ח על פעילות "מכבי" בדמשק הלכו וגברו בסוף שנות העשרים. הגבלות אלו נבעו גם מן המצב הפוליטי העדין ששרר בסוריה בעיקר לאחר המרד הדרוזי-הסורי בשנת 1925.

במהלך המרד גברה מצוקתן הכלכלית והביטחונית של הקהילות היהודיות בכלל ושל תנועת "מכבי" בפרט. למרות זאת המשיכו חברי "המכבי הצעיר" בפעילותם הלאומית והספורטיבית, ונתעורר החשש כי הדבר יגביר את עוינות הלאומנים הסורים כלפי היהודים. כ"ח, שראתה עצמה פטרונית של תנועת ה"מכבי" בדמשק, הגבילה את מנהיגי התנועה בעריכת טקסים לאומיים בין כותלי בית הספר. למשל, בוטלה האזכרה להרצל ב-כי בתמוז תרפ"ט (1929), על פי הוראת מנהל כ"ח, שאף אסר על חברי "מכבי" להיכנס ולפעול באולמות בית הספר. בכך באו לקצן חמש שנות פעילות "מכבי" (1924-1929) בין כותלי כ"ח.

כינוס המכבייה הראשונה בארץ (29 במרס עד ה-4 באפריל 1932) הציב אתגר בפני תנועת "מכבי" בסוריה ונוצל לשם התארגנות מחדשת. משלחת של עשרות משתתפים נטלה חלק במפגן הראווה ובתחרויות אגרוף, שחייה, טניס וסיוף. בסיום המכבייה סיירו המשתתפים בערי הארץ ובמוסדותיה. מקצת חברי המשלחת "נשרו" בארץ ואחרים עלו באשרת "תייר", ושוב הותירו את התנועה בלא מדריכים.

חברי "מכבי" במפגן התעמלות בחג השבועות בבית ספר "אליאנס". דמשק, תרצ"ז [1937]

בשנת 1933 ראו יהודי גרמניה בסוריה ובלבנון מקום מקלט וביקשו להסתייע בקהילות גם בעלייתם הבלתי לגאלית לארץ ישראל. לכבוד פליטים אלה ערכו תנועות הנוער מפגן ראווה ביום ספורט בהשתתפות 300 ספורטאים יהודים. את יום הספורט פתח ד"ר דוד פינטו, יו"ר ועד הקהילה והסתדרות הנוער העברי, בדברי ברכה ועידוד למהגרים הנרדפים מגרמניה. יום ספורט דומה ערכו חברי "מכבי" הבוגרים בחג השבועות תרצ"ז (1937), ובו נטלו חלק טובי הספורטאים של "מכבי", של "החלוץ" ושל "הפועל". הרשימה במיוחד ההתעמלות על המכשירים כמו מתח, סוס, מקבילים וטבעות. מפגנים אלה, שהחלו בהנפת דגל הלאום, תרמו רבות להרמת מצב הרוח הלאומי בקהילות. ביולי 1933, כאשר גבר זרם המהגרים מגרמניה שעברו דרך סוריה ולבנון לארץ ישראל, נרתמו חברי "מכבי" וחברי "החלוץ" לפעולות סיוע ולהברחת המהגרים ארצה. מעורבות זו הגבירה את יצר העלייה גם בקרב חברי התנועות עצמם.

חברי "מכבי" דמשק שלחו נציגים לקורס מדריכים שנערך בחיפה בשנת 1934, כדי למלא את מקום המדריכים שעלו לארץ. משלחת של "מכבי" דמשק השתתפה גם במכבייה השנייה, שהתקיימה בתל-אביב ב-1935. בתום המכבייה נשאו חלק ממדריכי התנועה בארץ, ושוב סבלו המכבים ממחסור במדריכים, אולם למרות הקשיים גברה הפעילות הציונית של "מכבי".

חברי תנועות הנוער היהודי בסוריה נתקנאו בפעילותו הלאומית והספורטיבית של הנוער הערבי, ומצאו בה דגם לחיקוי ולאתגר לאומי. כך למשל הציבו הנהגות ה"מכבי" בדמשק ובחלב אתגרים ספורטיביים ולאומיים לחבריהן, כמו הסיוע הכספי למהגרים היהודים, איסוף תרומות לקרנות הלאומיות ופעילות ספורטיבית מגוונת בהתעמלות, באתלטיקה, במשחקי כדור, ובעיקר במפגני התעמלות הראווה, שרוממו את רוח הקהילה במועדי ישראל ובחגים הלאומיים.

הנהגות ה"מכבי" בדמשק ובחלב דאגו בסוף 1937 לפעילויות ספורטיביות ולאומיות לחבריהן כדי לעודד את רוחם בימי המצוקה והרדיפות הלאומניות מצד המפתי הירושלמי ומצד הנוער הלאומי הבירותי. ספורטאי תנועת "מכבי" עסקו בהרמת משקלות, באגרוף, בהתעמלות קרקע ומכשירים, באתלטיקה קלה ובמשחקי כדור. חברי "מכבי" ו"מכבי

למעלה: משה לוזיה בתרגיל שמש על המתח בחוג הספורט "העברי-מכבי" בחג השבועות. דמשק, תרצ"ז [1937]
למטה: מתעמל על קורה. "מכבי" סוריה, 1944

תלמידי הקורס למדריכים של "מכבי" סוריה ולבנון. רחובות, 1942

יום הספורט העברי
שהתקיים בחג השבועות.
דמשק, תרצ"ז [1937]

הצעיר" הקימו גם קבוצות תחרותיות והשתתפו בהצלחה רבה באליפויות המקומיות וב"ימי הספורט העבריי" שנערכו בדמשק. חברי "מכבי" בדמשק עסקו בהכנות לקראת המכבייה השלישית.

הקרע בתנועת "מכבי" והקמת תנועת "הצבי"

המרד הדרוזי-הסורי באמצע שנות העשרים, המצוקה הכלכלית והתגבשות הגוש הלאומי הסורי במאבק לעצמאות מדינית העלו בקרב חלק מחברי תנועת "מכבי" הבוגרים הרהורים וספקות בנוגע לתועלת הלאומית שבפעילותם. כבר ב-1921 הותירו המאורעות את חותמם על התלמידים שבבתי הספר העבריים ובתנועת "מכבי". הם אולצו להשתתף בהפגנות הסוריות הלאומניות ביום הצהרת בלפור, ואף קראו, מאונס ומחשש לפרעות, קריאות גנאי נגד הציונות. החיים במבחן הנאמנות הכפולה תסכלו לא במעט את הנוער ואת מנהיגי הקהילות ויצרו חלל ריק שהתמלא בסיפורי ההגשמה של המורים העבריים, המדריכים, העיתונות הישראלית, שליחי הקרנות ושליחי ההתיישבות הארץ ישראלית. האמונה בהגשמה הציונית, שנתחזקה בסיפורי המאבק לעבודה עברית, חדרה בהדרגה ללב הנערים וגרמה לפילוג בתנועת "מכבי" בדמשק. הפורשים הקימו בשנת 1925 את תנועת "הצבי", תנועה שפעלה רק בדמשק. מטרת התנועה הייתה להשתלב בתהליכי ההגשמה ולהשריש במקביל את תודעת הלאומיות ואת חובותיה בקרב הקהילה. הנוער הדמשקאי נאלץ לחיות בין שתי נאמנויות נדרשות, שעמדו בסתירה לחינוך הלאומי הציוני שקיבל בבתי הספר העבריים ובתנועת "מכבי" ולרצון העז להגשים את השאיפה לעלות לארץ ישראל. מצב זה עורר תסיסה בקרב הנוער וגרם לו לנטוש את בתי הספר ואת מקומות העבודה בהחלטה נחושה: לעלות ארצה. ואמנם, בשנת 1927 עשו את דרכם ברגל עשרה בחורים. יעדם היה מטולה, שם גר אחד ממוריהם בעבר. מביתו של המורה יצאו לכיוון ירושלים, על פי הדרכת המורה, למחלקת העלייה. אך משהגיעו שמה לאחר תלאות מרובות שפקדו אותם בדרכם, ציפתה להם אכזבה: הם נזופו על עלייתם הבלתי לגאלית ואולצו לשוב על עקבותיהם. מובן שהם התאכזבו מאוד, אך מלבד אכזבתם עלה בהם החשש שיקוזזו על ידי הממשלה ממכסת הסרטיפיקטים. ניסיונותיהם של שליחי המוסדות הארץ ישראלים לנחם אותם בנימוק שגם סוריה היא חלק מארץ ישראל, נתקבלו בתרעומת רבה ובחשד שבכוונתם להניא אותם מהגשמת חלומם.

הקמת תנועת "החלוץ" בדמשק

תנועת "הצבי" הדמשקאית למדה במהלך פעילותה בשנים תרפ"ה-תרפ"ט (1925-1929) על הזרמים הפוליטיים שפעלו בקרב ההנהגה הציונית. בעזרת יהודה קופילוביץ (אלמוג), חבר קיבוץ רמת רחל, החליטה התנועה, בטבת תרפ"ט, לשנות את שמה לתנועת "החלוץ" ולהתקשר לתנועת העבודה ולקיבוץ המאוחד. ההתקשרות לגוף פוליטי גרמה למפנה בתפיסת ההגשמה החלוצית. מיד לאחר הקמת התנועה עלתה קבוצה בת שישה חברים להכשרה בכפר גלעדי, והללו לחצו על חבריהם להרחיב את מעגלי התנועה.

האתגרים והשאיפה להגשמה שפיתחו פעילי "החלוץ" בקרב חניכיהם עוררו בקרב הורים רבים חששות מפני רדיפות והתנכלויות מצד הלאומנים הקיצוניים בימי מאורעות תרפ"ט (1929). אף על פי כן היו חברי "החלוץ" נחויים בדעתם להשתתף בהגשמה החלוצית ולהשתלב במאבק הלאומי בארץ ישראל. עוד בראשית דרכם החלו חברי "החלוץ" בבלימת ההגירה לאמריקה והפנו את המהגרים שהגיעו לסוריה ממזרח אירופה ומגרמניה לעליות הבלתי לגאליות לארץ ישראל. בהיעדר כלים ארגוניים ואמצעים כספיים התמקדה פעילות "החלוץ" בשנת 1930 בהכשרת הנוער העובד והלומד. מוסדות התנועה (המרכז והמזכירות) החליטו על הקמת "החלוץ הצעיר".

פעולות הגיוס של חברי "החלוץ" התנהלו בראשיתן בקרב הנערים והנערות בדמשק. רבים מבני הנוער הללו עבדו בנחושת (כגון ריקועי נחושת והלבנת סירי נחושת) בתנאי ניצול קשים: שעות עבודה רבות ושכר נמוך. ריכוזם של רוב בני הנוער בתעשיית הנחושת, שהייתה מקור הפרנסה העיקרי של הקהילה הדמשקאית לאחר ענף המסחר והפקידות, ותחושת הניצול שחשו בה הפכו אותה לכר נרחב לפעילי "החלוץ", שדגלו בדרכה הסוציאליסטית של תנועת העבודה הארץ ישראלית והטיפו להשתחררות מתנאי המצוקה והניצול. חברי התנועה העמיקו את פעילותם החינוכית גם בקרב בני הסוחרים והפקידים, והטיפו לביטול המחיצה המעמדית והמסורת השמרנית. כצעד נועז לפריצת דרך הוחלט בשנת 1930 להעלות ארצה שלוש מחברות התנועה, בניגוד לדעת הוריהן השמרניים.

חברים בתנועת "החלוץ".
דמשק, תחילת שנות השלושים
של המאה העשרים

החברות עלו לארץ ב-1931 והצטרפו לקיבוץ נען עם היווסדו על ידי "הנוער העובד". הורי הנערות הרימו קול צעקה ותבעו שהבנות ישובו לחיקן, ובאין מענה פנו למשטרה והביאו למעצרים של כמה מחברי "החלוץ". גם מוסדות הקהילה דרשו את החזרת הבנות, והעיתונות המקומית תיארה את חברי "החלוץ" ככנופיית סוחרי נשים המחזיקה סניפים בכל ארצות ערב. המשטרה פשטה על מועדון "החלוץ" אך לא מצאה דבר המעיד על מקום הימצאן של הבנות. דבר הפעילות הזאת התפרסם, והפרסום יצר לחץ ערבי לאומני על מנהיגי הקהילה שהואשמו אף הם בבוגדנות ובהזדהות עם הציונות ובתמיכה בה. ועד הקהילה חשש מפני הלאומנים הערבים, ומנהיגי הקהילה איימו על העצורים בחרם ובנידוי כדי לאלצם לגלות היכן הבנות. הם דיברו על הסכנה המרחפת על חיי הקהילה בעקבות העניין, אך חברי התנועה העצורים לא נכנעו למנהיגים ולא לשמרנות הקהילתית. משנאשו מנהיגי הקהילה מניסיונות השכנוע הם ביטלו את תלונתם במשטרה. פריצת דרך זו של עליית הבנות סללה את הדרך גם לעליית ההורים.

רדיפות הנאצים וזרם המהגרים מגרמניה העמיקו אף הם את מודעות הקהילות לחשיבות הקמת הבית הלאומי לעם הנרדף בתפוצותיו, והגבירו את מעורבות צעירי הקהילות גם בפעולות לפתרון הבעיות הלאומיות. למשל, משתתפי ועידת תנועות הנוער הציוניות שהתקיימה בדמשק טיפלו בסוגיות הלאומיות שהעסיקו את הקהילות ופילסו נתיבי העפלה בלתי לגאליים לחברי "החלוץ" ולמהגרים שהגיעו דרך דמשק ובירות. למרות הפעילות הנמרצת הזאת פחתה השפעתם של בני הנוער על הקהילה לעומת שנות העשרים, אז הייתה השפעתם ניכרת מאוד. ההשפעה פחתה בעקבות עלייתם של מרבית בוגרי התנועות לארץ. חברי תנועות "מכבי", "החלוץ" ו"הפועל", שצעדו בראשית שנות העשרים בחוצות דמשק במדיהם מלווים בתזמורת ובשירה עברית, נאלצו לעבור בשנות השלושים לפעול במחתרת, בלא תמיכת המוסדות ובהסתייגות ראשי הקהילות. רדיפות הנאצים והתנכלויות הלאומנים הסורים לקהילות היהודיות בארצם בינואר-מרס 1936 הקהו את הסכנה שבעלייה הבלתי לגאלית וחידדו את הסכנה הצפויה לנשארים. חברי "החלוץ" הצעירי העלו הצגה בבית הספר של כ"ח לפני חברי הקהילה על "חיי משפחה יהודית בגרמניה לפני ואחרי עליית הנאצים לשלטון, ותיארו את התבוללות יהודי גרמניה שלא הועילה להם, ואת סבלם על היותם יהודים" (ראו אצ"מ, 1059/S25, 17.11.1935). העלאת נושא האנטישמיות שפשתה בעולם עוררה את ועד הקהילה, שעד אז צידד בהתקרבות ללאומנים הערבים, להזדהות עם מדיניות ההגשמה של "החלוץ" הדמשקאי. בעקבות זאת תמך הוועד במאבק הלאומי והציוני וסייע ליישוב בגיוס מזון, נשק וכסף בימי הפרעות של 1936 בארץ.

בוועידת תנועות הנוער הציוניות, שנערכה כאמור ב-9 בדצמבר 1933, הוקם ארגון ארצי של תנועות הנוער בסוריה ובלבנון, ונבחרה ועדה מייצגת לריכוז הפעילות הלאומית ולארגון העליות הבלתי לגאליות. זו הייתה ההתארגנות הארצית הראשונה של מנהיגי תנועות הנוער, והיא נתמכה אף על ידי ועדי הקהילות ולשכות "בני ברית". בהיעדר לשכה ארץ ישראלית החליטה הוועדה הנבחרת ליטול לידיה את הכשרת חברי תנועות הנוער להגשמה חלוצית בארץ ישראל. לגיבוש הנוער ולהרחבת השורות נערכו נשפים לאומיים, מופעים ספורטיביים, טיולים, שיעורי ערב והצגות בעברית ומבצעי התרמה לקרנות הלאומיות ולמפעל כפר אוסישקין. הפעילות הענפה שאורגנה בחלב ובדמשק אכן הגדילה את מספר חברי התנועות לכדי 1,500 נערים ונערות. למרות אזהרותיהם של מנהלי כ"ח להצניע את אופיין הלאומי של הפעילויות המשיך הארגון הארצי להקים מרכזי קליטה למהגרים ולסייע בהברחת העולים הבלתי לגאליים לארץ ישראל.

מכל התנועות שפעלו בשנות השלושים בסוריה ובלבנון הייתה תנועת "החלוץ" התנועה הדומיננטית והמגשימה ביותר מבחינת פעילותה הלאומית, וזאת על אף ניסיונות השלטונות הסוריים והצרפתיים להצר את צעדיה. בלשים סורים ולאומנים קיצוניים עקבו אחר מנהיגי "החלוץ". זאת ועוד, "הגוש הלאומי" ניסה לשכנע את ההנהלה הציונית לפעול במאמצים משותפים לקבלת עצמאות הן לסוריה והן לארץ ישראל, אך הוא נכשל בניסיונו זה. בעקבות זאת הורע יחסו של הגוש הלאומי לצרפת, ואת תסכולו מהמפלוגות שלו בעימותים עם המנדט הצרפתי פרק על הקהילה היהודית והגביר את ההסתה נגד היהודים ונגד הציונות. ההסתה והשפל הכלכלי העמידו בסכנה את המשך קיומו של "החלוץ", והוא נאלץ לפעול במחתרת להגברת העליות הבלתי לגאליות. יתר על כן, מנהיגי "החלוץ" בדמשק, אלי כהן ונסים לוזיה, התריעו בפני המחלקה המדינית ומחלקת העלייה על אפלייתם של חברי "החלוץ" בהקצאת הסרטיפיקטים ועל אילוצם לעלות בעליות הבלתי לגאליות. מנהיגי "החלוץ" נאלצו להתמודד גם עם בעיית העולים מבני הקהילה שגורשו מארץ ישראל ושבו לסוריה. השבים היו מחוסרי כול מאחר שחיסלו את עסקיהם ומכרו את בתיהם לפני עלייתם ארצה, והם נפלו למעמסה על הקהילות.

אגודת "הצופים העבריים"

אגודת "הצופים העבריים" הוקמה בשנת 1920 על ידי יצחק חיים יליד אלכסנדריה. האגודה פעלה בדמשק ובחלב. בדמשק הקימו המשפחות האמידות מועדון ואולם קריאה לספרות עברית, ובניהם היו רוב בצופי דמשק. בחלב הסתייגו חכמי העיר מהתנועה בשל קשריה עם מרכז הצופים העולמי כי חששו שקשר זה יוביל להסתת הנוער מלימודי התורה ולהידרדרותו לתרבות רעה. כדי לפקח על אופי פעילותה היהודי של התנועה אפשרו לה לפעול בין כותלי תלמוד התורה בחלב, ואף כינסו מדי פעם את חבריה לתפילות מאורגנות ולערבי שירה בסגנון המסורת החלבית. חברי הצופים, בשיתוף עם תלמידי בתי הספר של האליאנס, פעלו גם במישור הלאומי בהדרכת נוער ובסיוע כלכלי למהגרים היהודים ובאיסוף תרומות לקרנות הלאומיות. אולם הם השתדלו להצניע את פעילותם זו, ואף השתתפו במצעדי הזדהות עם המאבק הסורי. גם בקבלת הפנים שנערכה ב-27 בספטמבר 1936 בחלב למשלחת הסורית לאחר שובה מפריס צעדו הם מנופפים בדגל

חברי תנועת "צופי אליאנס" ערוכים לקבל את פנו של אלי כדורי. חזית בית ספר "אליאנס". דמשק, 1939

משמאל: חברי תנועת "צופי אליאנס". חלב, 1937

פעילות ארגון חלוצי דתי (אח"ד) בחלב

בניגונים ובנוסח "בני עקיבא" בירושלים. הצורה הנאה היוותה חידוש מעניין ומושך ליבותיהם של רבים, שעל ידי כך נמשכו להכיר ולהתחבר לתנועה זו.

התחילה גם פעולה צנועה למען "הקרן הקיימת לישראל". לא הסכומים היו חשובים כי אם הרעיון והמעשה, שליכרו את הנוער ונטעו בו הרגשה של עזרה לעם ולארץ. "הקופסה הכחולה" הובאה כשהיא מוצנעת בסל של פירות, או בתיק ספרים, מפני עין רעה [...] בתום כל שיעור הועברה הקופסה בין כל החברים והתברות, וכל אחד תרם את תרומתו. יש ומדריך או חבר ותיק של אח"ד הפתיע מניין מתפללים בבית כנסת בשבת, בהודיעו שהוא תורם ל"קרן הקיימת" את תרומתו, לאחר עלייה לתורה. בימים ההם הועברו לארץ ישראל, ללשכה הראשית של הקרן הקיימת, סכומים שנתרמו או נאספו על ידי אח"ד בחלב, בצירוף בקשה לזקפם לזכות מחלקת התרדים, שהיתה אז ליד הקרן הקיימת, ולשם נטיעת חורשה מיוחדת על שם אח"ד ביער "בני עקיבא".

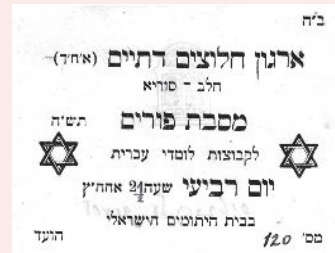
כל מסיבה למען "הקרן הקיימת לישראל" התחילה בשיחה על אחד מיישובי הארץ, פעם תל-חי ופעם טירת צבי, פעם גבולות ופעם רביבים. מן השיחה עברנו לשירה. תוך כדי כך הוצאה הקופסה הכחולה מן הסל. כדרך המקום הכרונו על "המרבח במחיר" ("מאזאד" בערבית), שיזכה להיות התורם הראשון.

"כהן, אל המליון הנשכח: שליחות עלייה לסוריה ולאירן, ירושלים 1987, עמ' 88-89.

הפעילות התפתחה יפה. אט אט תפשה הפעולה, שהיתה בערבי שבתות, מסיבת "קבלת שבת", מקום נכבד ומרכזי. לא קל היה לשכנע הורים שירשו לבניהם לבוא למועדון בערב שבת להתפלל שם. היה צריך לשנות מסורת ותיקה שכן הולך עם הוריו לתפילה. עם כל זה, לאחר שבועות מספר, ל"קבלת שבת" במועדון התנועה בחלב יצאו מוניטין, עד אשר נתבקשו לסדרה באולם הגדול של בית הספר "אליאנס" שברובע העשירים. וכך היה סדר "קבלת שבת", דוגמת הפעולה שנערכה במועדון "בני עקיבא" בירושלים:

כשעה לפני מועד הדלקת הנרות וכניסת השבת, נתאספו חברי התנועה ואוהדיה, וכן מוזמנים מבין נכבדי העיר, הורים ומורים. לאחר שורה של "שירי מולדת" ניגשה אחת החברות הצעירות והדליקה שני נרות. הנרות היו בפמוטים נאים, על שולחן מכוסה מפה לבנה ופרחים. השליח סיפר "סיפור של שבת". עברו לשירי שבת. צוות חברים וחברות קראו קטעים מתוך "פרשת השבוע" וההפטרה. אחד הצעירים אמר מזמורי "קבלת שבת", התפלל "ערבית"

"ארגון חלוצים דתיים" מזמין את קבוצת לומדי העברית למסיבת פורים בבית היתומים. חלב, 1948

חברות "מכבי" נושאות את "הקופסא הכחולה" כדי לאסוף כספים למען הקרן הקיימת לישראל. חלב, 1942

הסורי. מנהיג הצופים בחלב, מואיז עג'מי, תמך בהצהרותיו במאבק הלאומי הסורי והטיף לחניכיו לנאמנות לאומית סורית. צופי חלב נטלו חלק גם בכינוסי הגימבורי הסוריים והפגינו בהם את ידיעותיהם הצופיות בשימוש במוט, בחבל ובהגנה עצמית. משנת 1937 התמקדה פעילות צופי חלב בקרב 300 תלמידי בתי הספר של האליאנס בשכונת ג'מיל'יה, והם כונו "הצופים הסורים". בחודשי פעילותם הראשונים סבלו מהתנכלויות וספגו עלבונות מצד הצופים המוסלמים והנוצרים, ובעיקר מצד הצופים הארמנים. בעקבות זאת החליט מנהיג התנועה ארמן פיצוטו, בעידוד השלטונות הצרפתיים ומורי כ"ח, להסתפח לתנועת הצופים הצרפתית ולשנות את שמה ל-"Eclaireurs de France". התנועה נערכה מחדש במבנה ארגוני של שבת דו-שכבת, שכבת הגורים – "Louvtaux" – ושכבת הבוגרים – "Eclaireur". פעילות תנועת הצופים נתאפשרה הודות לתמיכתו של סר אלי כדורי, שסייע אף בהקמתה ובמימונה של תזמורת כלי נשיפה ותופים. התזמורת ליוותה את מצעדי הצופים היהודים והפיחה רוח ביטחון וגאווה לאומית בקהילה היהודית.

אגודת "הפועל" ברמשק

באפריל 1930 התקיים בדמשק משחק כדורגל בין "הפועל" תל-אביב לבין קבוצת בָּרְדָה – אלופת הכדורגל הסורית. המשחק נגמר בניצחונה של "הפועל" תל-אביב, ולבם של צעירי הקהילה בדמשק נמלא גאווה לאומית. האירוע היה תמריץ לייסוד סניף אגודת "הפועל"

גם בדמשק כאיגוד ציוני-ספורטיבי, שחרת על דגלו, מתחת לסמל "הפועל" שאויר במגן דוד, את הססמה "נפש בריאה בגוף בריא". הסניף מנה 40 חברות וחברים. פעילותה הציונית-לאומית של האגודה החדשה הגבירה את כוחן של "מכבי" ו"החלוץ" בפעילותן זו.

מנגד עורר ניצחון הקבוצה הארץ ישראלית את זעמם של האוהדים הסורים, ובסיום המשחק תקפו הדמשקאים שבאו לעודד את קבוצתם את שחקני "הפועל" תל-אביב ואת חברי "החלוץ" ו"מכבי". הם אף שברו את מוט הדגל העברי שהתנוסס על מכונת "הפועל". המותקפים השיבו מהלומות והדפו את התוקפים. ההתפרעות עוררה מורת רוחה בקרב ההנהגה הערבית הסורית, שנאבקה באותה עת על עצמאותה המדינית. היא שאפה להוכיח את יכולתה להגן על המיעוטים שבארצה מחד, והייתה מעוניינת מאוד שההנהגה הציונית תדבר עליה טובות בפני לאון בלום ראש ממשלת צרפת היהודי, מאידך. עוד באותו ערב נערכה "סולחה" עם קבוצת "הפועל" תל-אביב, והוענק להם מוט חדש לדגלם.

אגודת "הפועל" ארגנה פעילויות ספורטיביות מגוונות ואימנה את חבריה וכן חינכה אותם לפעילות לאומית-ציונית ותרבותית. אגודת "הפועל" הדמשקאית ייסדה שלוש קבוצות כדורגל. הקבוצות התחרו נגד קבוצות ערביות בסוריה ובלבנון, וגם נגד קבוצות ארץ ישראליות לאחר תיאום ארגוני וספורטיבי עם מרכז "הפועל" בארץ ועם מנהיגי תנועת "החלוץ" שפעלו בשיתוף עם תנועת העבודה בארץ ישראל.

הקשר עם מרכז "הפועל" היה הדוק ואוהד. בראשית 1932 למשל פנה ועד "הפועל" בדמשק למרכז "הפועל" הארץ ישראלי בבקשה לשלוח לו חומר הסברה על "מטרותיו של הפועל בחיי האדם העובד". מרכז "הפועל" נענה לבקשה ואף צירף הזמנה להשתתף ב"כינוס הפועל" הראשון שהתקיים בפסח 1932. ועד הסניף הדמשקאי ארגן משלחת בת חמישה חברים. המשלחת נתקבלה בכפר גלעדי על ידי נציג "הפועל" ואף זכתה לסיור ביישובי הגליל ולפגישה בתל-אביב עם מזכיר "הפועל".

אך הפעילות החברתית והספורטיבית לא סיפקה את חברי אגודת "הפועל" הדמשקאית לנוכח המאבק הלאומי שהתחולל בארץ ישראל. מייסדי "הפועל" תהו אם עליהם להסתפק בחינוך הספורטיבי של חברי האגודה או שמא יש להשתלב וליוזם מעורבות רבה יותר בפעילות הציונית של חברי תנועת "החלוץ". ועד האגודה העריך שפעילות ספורטיבית

תעודה על שם יצחק הררי מחלב על השתתפותו בקורס של ה"פועל". תל-אביב, 15 ביולי 1939

משלחת נציגי "אגודת הפועל" דמשק וחלב בצעדת האחד במאי בארץ ישראל. יצחק הררי מחלב מוביל את המשלחת, 1939

תנועת "בית"ר": מזיכרונותיו של ד"ר נסים לאטי מדמשק

תנועות "החלוץ", "החלוץ הצעיר" ו"מכבי" פעלו עד שנת 1945, ערב עצמאות סוריה. תנועת "החלוץ" ארגנה מופעי ופעילות ספורט, העלאת הצגות ומחזות, ערבי שירה וריקוד, הרצאות, טיולים בחיק הטבע, מחנות קיץ להכשרה ועוד. התנועה לימדה והטמיעה בצעירים ערכים של אהבת הווילת, עזרה הדדית ואת הערך הקדוש של עבודת כפיים וכוונות. פעילויות ספורט התקיימו גם במסגרת "הפועל" ו"הפועל הצעיר", שהיו תנועות בעלות גוון ואוריינטציה של תנועות העבודה בארץ [...]

תנועת "ברית יוסף טרומפלדור" (בית"ר) גם היא הצליחה לגייס לשורותיה בני נוער רבים. היא הקימה קבוצות ספורט ביניהן "כוכב", שנהגה לקיים מופעי ספורט ותהלוכות. חברי התנועה לבשו מדים סמי-צבאיים, ודגלו באדיקות בסיסמא: "כדם ואש יהודה נפלה - כדם ואש יהודה תקום" [...]. למעשה, שתי התנועות, תנועת "החלוץ" ותנועת "ברית יוסף טרומפלדור" (בית"ר) לא אהבו זו את זו בלשון המעטה, כי התחרו ביניהן על אנשי הקהילה. לפעמים הגיעו הדברים לידי מכות ומהלומות בין חברי שתי הקבוצות, וחייבו את התערבות השלטונות.

נ' לאטי, חיי: מתן בסתר, רעננה תשס"ז, עמ' 62-63.

בלבד תשרישם במקום מגוריהם ותרחיקם מן העשייה וההגשמה הלאומית. לפיכך החליטו מנהיגי אגודת "הפועל" ונציגי תנועת "החלוץ" בדמשק על איחוד הפעילות של שתי התנועות. החלטה זו, שנתקבלה בשנת 1933, הושפעה מהצורך לסייע ל"החלוץ" הדמשקאי בקליטת מאות המהגרים היהודים שזרמו מגרמניה, והסתייעו בקהילות חלב, דמשק ובירות בעלייה הבלתי לגאלית לארץ ישראל.

בצד פעילות זו נמשכה גם הפעילות הספורטיבית. בינואר 1938 השתתפה קבוצת "הפועל" דמשק בטורניר שהתקיים בתל-אביב. המאורע גרר גל של מחאות בעיתונות הסורית, ומרבית העיתונים גינו אותו ותבעו מכל קבוצות הכדורגל בסוריה להימנע מכל שיתוף פעולה ספורטיבי עם קבוצות ציוניות.

על רקע זה ניתן להבין את ייחודיות פעילותה של אגודת "הפועל" בסוריה, שנאלצה לפעול בין פטיש הלאומנות הערבית לסדרן הציוני, בין שתי נאמנויות נדרשות, וקיימה פעילות ספורטיבית מגוונת ובעיקר פעילות לאומית וציונית מסוכנת, כמו לימוד שיעורי ערב לעברית; מופעי ראווה בהתעמלות קרקע ומכשירים בפני קהילת דמשק לצורך גיוס תרומות למען הקרנות הלאומיות (הקרן הקיימת וקרן היסוד) ומפעל השקל הציוני; מתן מקלט למהגרים היהודים מאסיה ומאירופה; סיוע לעלייתם הבלתי לגאלית למרות התנגדותם של המוסדות הארץ ישראלים בגלל חששם מקיזוז כמות הסרטיפיקטים שהקצו השלטונות המנדטוריים.

לסיכום הפעילות הציונית של האגודות ושל תנועות הנוער הציוניות, ניתן לומר שתלמידי בתי הספר העבריים וחברי התנועות הציוניות: "התחייה", "קדימה", "מכבי", "הצבי", "החלוץ" ו"הפועל", הפיחו רוח חיים בקהילות חסרות המגן ששכנו בקן הלאומנות הערבי בחלב ובדמשק. במצב זה חששה הנהגת הקהילות מהבלטת פעילותה הציונית אך נכנעה לגאוה הלאומית שהלכה וגאתה בקרב הנוער היהודי. מנהלי בתי הספר העבריים והמורים עודדו את תנועות הנוער וטיפחו אותן. התנועות מנו מאות חברים וחברות, ואלה צעדו בחוצות דמשק במדי כחול לבן ובשירה עברית. חברי תנועות הנוער עסקו בעיקר בפעילות לאומית-ציונית כמו ארגון שיעורי ערב לעברית לנערים עובדים; גיוס תרומות לקרנות הלאומיות ומפעל השקל הציוני; סיוע למגורשי ארץ ישראל ולמהגרים היהודים מאסיה

ומאירופה – אלה נעזרו במנהיגי הקהילות ובבוגרי בתי הספר, ובעיקר בחברי תנועת "החלוץ" המקומית, להברחתם ארצה בעליות הבלתי לגאליות. בוגרי תנועת "החלוץ" שימשו לאחר מכן גם כסוכני מודיעין בלשכה הערבית של המחלקה המדינית הארץ ישראלית, וניצלו את קשריהם עם ההנהגה הפוליטית בסוריה ובלבנון לגיוס אישים בממשל הסורי והלבנוני לפעול כסוכנים של התנועה הציונית.

הקהילות היהודיות בסוריה כמקום מקלט ומעבר למהגרים

מלחמת העולם הראשונה הותירה את הקהילות היהודיות בסוריה עם מאות יתומים, אלמנות, עם עוני ומחלות. על אלה נוספו גם מגורשי ארץ ישראל, שגורשו לסוריה בפקודת ג'מאל פאשא וחיילים יהודים שערקו, או שוחררו, מן הצבא התורכי ומצבאות בעלות הברית.

בדמשק ישב מאז אוקטובר 1917 ועד ההגירה של מגורשי ארץ ישראל בראשות מאיר דיזנגוף. הוועד ניהל למעשה את חיי המגורשים בלי להזדקק כמעט לסיועה של קהילת דמשק. זאת ועוד, הוועד סייע לקהילה לטפל בנזקקיה ושיקם את מערכת החינוך והעלה אותה על פסים ציוניים מובהקים. לעומת זאת בחלב עמדו בראש ועד ההגירה הרב הראשי חזקיה שבתי ואחר כך מאיר נחמד, יו"ר ועד הקהילה. בוועד היו גם חברים מן המגורשים ובהם משה שרתוק (שרת). הנטל הכספי היה כבד ביותר. אנשי הקהילה אירחו בבתיהם את המגורשים על משפחותיהם, ומצרכי מזון חולקו במידת האפשר. בתי היתומים ומוסדות "צדקה ומרפא" שהוקמו על ידי קהילת חלב שימשו גם את המהגרים היהודים שעברו דרכה. הרב חזקיה שבתי קיבל את עזרתה של משפחת ענזרות, בעלת רשתות מסחר חובקות עולם בבירות, לשיפור מצבם החומרי של עניי הקהילות. ראש המשפחה, עזרא ענזרות, סייע גם בגמילות חסדים, בהקמת מוסדות קהילתיים ובארגון מבצעי התרמה לקרנות הלאומיות ולמפעל השקל הציוני. בהשפעת לשכת "בני-ברית" הבירותית, שהונהגה על ידי ענזרות, תרמה לשכת "בני-ברית" בקושטא 1,000 לירות נייר תורכיות לעניי העדה החלבית, אך מנהיגי הקהילה חילקו את התרומה גם למהגרים ולמגורשים הארץ ישראלים.

מצוקתו הכספית של ועד ההגירה המרכזי בראשות דיזנגוף הכבידה את הנטל על ועד ההגירה החלבי, אך למרות כל הלחצים והמכתבים הרבים של משה שרתוק, שתיארו מציאות חיים קשה ביותר של המהגרים, הקציב הוועד המרכזי רק 250 לירות תורכיות למהגרי חלב. כיוון שכך, החליט משה שרתוק, באפריל 1918, להעביר חלק ממגורשי ארץ ישראל לדמשק ולבירות.

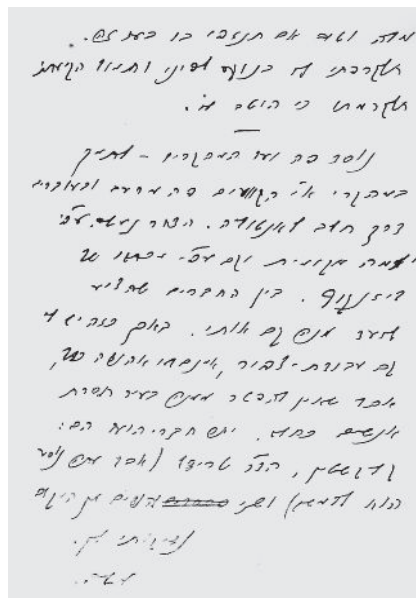
בין שתי מלחמות העולם הפכה סוריה להיות ארץ מעבר לעולים רבים בדרכם לארץ ישראל. היו אלו בעיקר צעירים חברי קבוצות כגון "המזרחי", "החלוץ" ו"בית-ר"ר"

משה שרתוק (שרת) (1894-1965)

מראשי הסתדרות העובדים ותנועת העבודה הציונית. יליד אוקראינה. עלה לארץ בשנת 1906, שירת כקצין בצבא התורכי במלחמת העולם הראשונה ושהה במהלכה בחלב ובדמשק. בשנת 1933 התמנה לראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית והיה לדובר הציוני הראשון בפני הבריטים והערבים. היה לשר החוץ הראשון בממשלת ישראל. בשנים 1954-1955 כיהן כראש הממשלה השני. בשנת 1956 התפטר מכהונתו בשל חילוקי דעות עם דוד בן-גוריון. לאחר התפטרותו ניהל את הוצאת הספרים "עם עובד". משנת 1961 היה יו"ר הסוכנות היהודית וההסתדרות הציונית. בשנות חייו האחרונות התמסר גם לפעילות ספרותית.

קטע ממכתבו של משה שרת אל אחותו רבקה בו הוא מספר לה על הקמת ועד המהגרים, שהוא נמנה על חבריו, למען מגורשי ארץ ישראל. חלב, 1 בפברואר 1918

שעלו מיזמתם, ללא כל תיאום עם המוסדות הציוניים. חוסר היכולת, ולעתים אף חוסר הרצון, של המוסדות הארץ ישראלים לסייע לקהילות במאמציהן לתמוך במהגרים ולהעבירם לארץ אילץ את קהילות חלב ודמשק לשתף פעולה ביניהן ועם הקהילות היהודיות בלבנון ולאחד מאמציהן. לרוב הסתייעו הקהילות בבירות, שהייתה קהילה מבוססת מבחינה כלכלית. צעירי הקהילה בדמשק הקימו במאי 1919 את החברה "הכנסת אורחים", והחברה דאגה להקמת מרכז קליטה במבנה שרכשה וכן דאגה לכלכלתם ולביטחונם של המהגרים. היא אף סייעה בידם בכישת כרטיסי רכבת, ציידה אותם במזון ובמזומנים לדרך. בחודשים מאי-ספטמבר 1919 עברו דרך חברת "הכנסת אורחים" 112 מהגרים ממזרח אירופה ו-20 מהגרים מכורדיסטאן. מהגרים יהודים, מוסלמים ונוצרים קיבלו נסיעה חנם ברכבת מאת הנהלת מסילות הברזל, אך הכרטיסים היו לקו אחד בלבד – מדמשק לְדְרָעָא. צעירי "הכנסת אורחים" ביקשו אפוא מוועד הצירים שיפעיל את השפעתו להשגת כרטיסי חנם נוספים: מדרעא לארץ ישראל. אך ועד הצירים חשש מהתערבות רשמית והטיל את כל אחריות האירוח והדאגה להסעה על הקהילות תוך הסתייגות מהטיפול במהגרים ה"בלתי קרואים" מאירופה. ויסות ההגירה על ידי המוסדות נועד לאפשר ליישוב להתארגן בשנתיים הראשונות שלאחר המלחמה ולקלוט עולים על פי צורכי היישוב.

ההגירה דרך סוריה ודרך לבנון הייתה נוחה משום שהצרפתים העניקו למהגרים אשרות "תיירים" לתקופה של 40 יום, וגם לא הגבילו אותם ב"סיווריהם" בקרבת הגבול אף שידעו לאן פניהם מועדות. חברי "החלוץ" שילמו 975 זהובים (825 זהובים להפלגה עד בירות, 150 זהובים להברחה מבירות לתל-אביב), ואילו עולים שלא היו מאורגנים בקבוצות נדרשו לשלם 1,250 זהובים. עולים שלא התמזל מזלם לקבל סרטיפיקט, ולא היה ביכולתם לשלם לסרסורי העלייה, היו למעמסה על הקהילות בסוריה, ואלה פנו שוב ושוב לסוכנות היהודית בבקשה שתתמוך בעולים. בחודשים דצמבר 1932-ינואר 1933 נתפסו בגבולות הצפון שש קבוצות של עולים והן הוחזרו לסוריה. שלטונות המנדט גירשו את העולים הבלתי לגאליים ישר אל חיק הקהילות היהודיות, והללו נאלצו לדאוג למחסורם מאחר שהעולים הוציאו את כל כספם על הוצאות הדרך ועל שיחוד הסרסורים. העובדה שמהגרים רבים שוטטו בחוצות סוריה ולבנון הביאה את הלאומנים הערבים ללחוץ על הצרפתים לסגור את השערים. השלטונות המנדטוריים – הבריטיים והצרפתיים – החמירו את השמירה בגבולות הצפון בשל שיקולי תועלת. אך בעוד הבריטים עצרו עולים ואנשי כנופיות ערביות שניסו להסתנן ארצה כדי להגן על שלטונם המנדטורי, הנציב העליון הצרפתי פעל בעניין אך מתוך רצון לצאת ידי חובה כלפי הלאומנים הסורים ולקרב אליו את המפתי הירושלמי, ובעיקר כדי לתגבר את כוח השיטור הלבנוני משום החשש שהכנופיות הערביות ינצלו את הנתבים להברחת נשק לתוך סוריה. למעשה, הצרפתים העלימו עין מהימצאותם של המהגרים במרכזי הקליטה שהקימו ועדי הקהילות בבירות, בחלב ובדמשק.

ניסיונות הקהילות בסוריה להבריח את המהגרים ארצה לא תמיד עלו יפה בשל המאריבים שהוצבו בגבולות. העזרה באה מכיוון לא צפוי: השפל הכלכלי, מחד גיסא, והאפשרות להרוויח כסף על גבם של המהגרים, מאידך גיסא, משכו גם מנהיגים ערבים לעסקי הברחה. עֲלֵי בָּפ (קְרָאוּ: בְּיִי) אֶלְאֶטְרֶש, אחד ממנהיגי המרד הדרוזי, הציע לראשי הקהילה את עזרתו בהברחת עולים. העולים מאירופה, בעיקר מפולניה ומגרמניה, המשיכו לעלות ארצה דרך סוריה ולבנון למרות הסכנות משום שלצד הסכנות היו גם תקוות: משנתפסו התקשו הבריטים להחזירם לארצותיהם, ורובם זכו לקבל רישיונות מהרזרבות שהקפאיה הממשלה הארץ ישראלית.

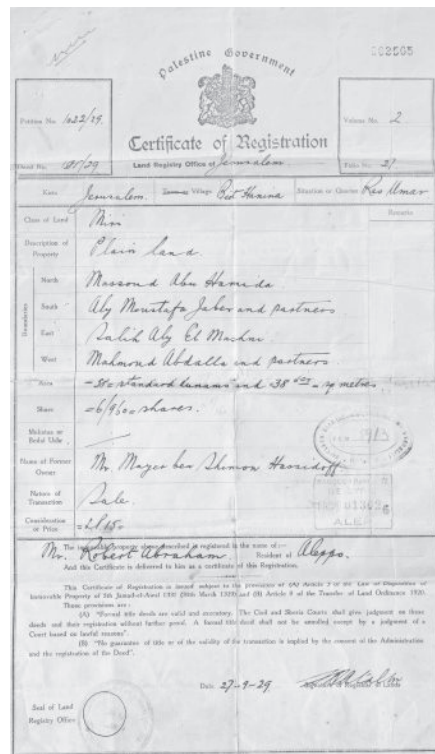
הגשמת הפעילות הציונית של הקהילות היהודיות בסוריה

המודעות של יהודי סוריה לאפשרות העלייה לארץ ישראל התחזקה עם בואם של מגורשי ארץ ישראל לסוריה. ההנהגה הארץ ישראלית שנקלטה בקרב הקהילות הפיחה בהן רוח של תקווה והשתלבות במפעל הציוני, ובעזרת בתי הספר העבריים ותנועות הנוער הציוניות עוררו בקהילות תודעה לאומית ותקוות לגאולה. כבר בשנת 1919 החלו יהודי חלב לגלות עניין רב בעלייה וברכישת קרקעות להתיישבות בארץ. ועד ההגירה בחלב, שבראשו עמד מאיר נחמד, ביקש מהמשרד הארץ ישראלי ביפו פרטים על אפשרויות התיישבות בארץ והתעניין דווקא בהתיישבות חקלאית כדי להוכיח את רצינות כוונתה של קהילת חלב. שניים מאמדי הקהילה, סלים הלל ואברהם דבאח, הציעו להקים מושבה חקלאית במימון שמונה אנשים אמידים שהיו מעוניינים להשתקע בארץ.

נכונות זו, שנבעה מחוסר הוודאות הפוליטית בסוריה ומניתוק קשריה המסחריים של חלב עם אנטוליה, היוותה מפנה בדרך מחשבתה של קהילת חלב. ואולם, נכונות זו לא זכתה לעידוד מצד המוסדות, שאף הורו לוועד ההגירה לחדול מרכישת קרקעות פרטיות ולא לעודד עלייה מפתא קשיי הקליטה בארץ. הוראה יוצאת דופן זו, שבאה בשנה שבארץ ציפו בה לעלייה, עמדה גם בסתירה לקריאתו המפורסמת של חיים ויצמן בשנת 1920: "עם ישראל, אייכה!" לעומת החלבים, שביקשו להסתייע במשרד הארץ ישראלי, החלו כמה מיהודי דמשק לרכוש בתים וקרקעות בארץ בעזרת חברת "שבת אחים", שהוקמה בדמשק ב-1919. בשנות העשרים לא נזקקו יהודי סוריה ולבנון לסרטיפיקטים בשל היותם על מפתנה הצפונית של ארץ ישראל, בשל שליטתם בשפה ובמנהגי המקום ובשל יכולתם להיכנס לארץ כ"עולי רגל" וכ"תיירים" בלא ארגון, וברוב המקרים אף ללא ידיעת המוסדות. עולים אלה, שהכמיהה לציון זרמה בעורקיהם, עלו רובם ככולם בעלויות בלתי לגאליות ונקלטו על ידי קרוביהם בארץ.

קשיי העלייה הבלתי לגאלית הביאו את ראשי הקהילות לדרוש ממוסדות היישוב להעניק גם לקהילותיהם סרטיפיקטים כלשאר גלויות ישראל. הם לא נענו, והאכזבה מהיחס המפלה בכל הקשור להקצאת הרישיונות הולידה זעם רב. בקשתה של חלב הושבה אפוא ריקם, ואילו במזרח אירופה קיבלו 1,000 איש סרטיפיקטים, כך לפי **דואר היום** מיום ג' תשרי תרצ"ד (23 בספטמבר 1933).

ההתעוררות הלאומית של היהודים בסוריה גברה בעיקר בגלל החמרת המצב הכלכלי והפוליטי. גם האנטישמיות שפשטה בגרמניה ורדיפות היהודים שם השפיעו על יהודי סוריה לאחר ששמעו על כך מפי המהגרים מגרמניה שעברו בקהילות. הקהילות, שחששו מפני גורל

למעלה: בקשתו של מוסה דאוד הלוי מההתאחדות העולמית של היהודים הספרדים להשתקע בארץ ישראל. חלב, 14 בספטמבר 1933
משמאל: סרטיפיקט על שם רוברט אברהם מטעם שלטונות המנדט הבריטי בארץ ישראל. חלב, 27 בספטמבר 1929

דומה, הגבירו את לחצן העלייה ולהשתלבות בבניין הבית הלאומי. התמוטטות ענפי הנגרות והנחושות וצמצום המסחר גדעו את מקורות פרנסתן של הקהילות וערערו את האמונה בעתידן הפוליטי והכלכלי במקום. גם זו הייתה סיבה לשאיפתם לעלות ארצה בכל מחיר. כנאמר לעיל, אדישותם של מוסדות היישוב ואי-הקצאת אישורי עלייה עוררו תסכול וזעם רב בקרב רבים מיהודי סוריה שהיו מוכנים לעלות בכל רגע. כך למשל מאז ראשית ההגבלות שהוטלו על העלייה לארץ ישראל והנהגת הסרטיפיקטים ועד מרס 1934 הוקצו לחלב רק שישה סרטיפיקטים למרות ההבטחות להגדיל את המכסה. על סמך ההבטחות של מוסדות היישוב התכוננו מועמדים רבים ופירקו את עסקיהם, אך נותרו קירחים מכאן ומכאן. מצב זה יצר משבר אמון קשה בין יהודי סוריה להנהגת היישוב בארץ ישראל.

דומה כי בשנות העשרים והשלושים הצליחו חברי התנועות הציוניות בדמשק ובחלב להעלות כמחצית מקהילותיהן, ובתוכן כ-5,000 בני נוער, בעליות בלתי לגאליות. חלק מחברי "החלוץ" ו"מכבי" הצליחו להתקבל להתיישבות, ולעומתם אחרים עסקו בערים ברוכלות ובמסחר זעיר. המהגרים לארצות אחרות היו בעיקר אלו שנאשו מלקבל רישיונות עלייה לארץ, ולא רצו להסתכן בעליות הבלתי לגאליות. העזיבה דלדלה את משאביהן האנושיים של הקהילות הן בכמות והן באיכות, והחלישה את כוח עמידתן. דאגה נוספת העיקה על הקהילות – מצב הבנות הצעירות. הבנות שנותרו מאחור נאלצו לעבוד בבתי הערבים כדי להתפרנס, מה שעורר מורת רוח בקרב הוריהן.

לסיכום הדיון ניתן לומר שחלוקת הסרטיפיקטים על פי אילוצים מפלגתיים-פוליטיים הייתה בעוכריהם של העולים מקהילות סוריה, שהיו חסרי שיוך פוליטי, ולכן הופלו לרעה בעניין זה. למרות זאת הן תמכו במהגרים שהגיעו אליהן מאסיה ומאירופה וסייעו להם. המצוקה הכלכלית, ובעיקר המאבקים הלאומיים שהתחוללו במרחב הסורי בשנות השלושים, אילצו צעירים רבים להאיץ במשפחותיהם לעלות לארץ ישראל, אך בגלל מגבלות הסרטיפיקטים עשו זאת בדרך בלתי לגאלית למרות הסכנות, התלאות ואזהרות המוסדות. העלייה נתאפשרה הודות למסירותן של ועדות העלייה שפעלו בדמשק ובחלב, ובעיקר הודות לפעילות תנועות "החלוץ" ו"מכבי", שעלו והעלו אחריהם גם את משפחותיהם. אך העליות לארץ ישראל וההגירה למצרים ולארצות אמריקה דלדלו את הקהילות ממשאביהן האנושיים, ושאריתן נותרה בצבת המאבקים הלאומיים שהתחוללו בזירת המרחב הסורי.

הפעילות הציונית למען הקרנות הלאומיות

קהילות סוריה ולבנון הורגלו לביקוריהם התדירים של שליחי הכוללים והשד"רים למיניהם, שאספו נדבות ונדרים למען הכוללים השונים שפעלו בארץ ישראל, ושל שליחים שאספו כסף לעצמם. קרבת הקהילות לארץ הקלה על המתרימים, והם השכילו להפיק תועלת מאופיין המסורתי-דתית. היכרות הקהילות עם הקרנות הלאומיות החלה עם היווסדם של בתי הספר העבריים בסוריה ועם התקשרות "מכבי" עם "קרן גאולת הקרקע" בחשוון תרע"ט. המורים, שביקשו לשמש דוגמה לתלמידים ולקהילות בתרומתם ל"קרן הגאולה", ויתרו על מחצית משכרם במשך עשרה חודשים בשנת תר"פ (1920).

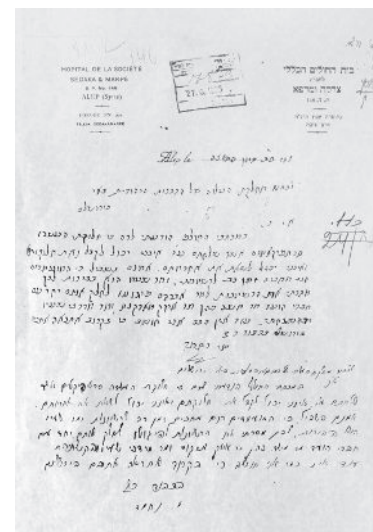
אברהם אלמאליח הציע למסד את פעילות התנועה הציונית בקהילות סוריה על ידי פתיחת לשכות מקומיות, דוגמת אלו שנפתחו באירופה, או לחלופין להסדיר את הקשרים על ידי אישים קבועים. אלה החליפו את המשלחות שפקדו את הקהילות לביקורים

חטופים ושחבריהן נשאו נאומים מרגשים באספות "הקהל" ובבתי הכנסת אך הסתלקו כשהם מותרים אחריהם אכזבה ותחושת ניצול. במקומם היה אפשר להקים לשכות בחלב ובדמשק ולשלם משכורות לצירי הקבע שתהיינה שוות למחצית מעלות הנסיעה וההוצאות של הצירים והמשלחות. צירי הקבע היו מעמיקים את המודעות הלאומית ומגדילים את התרומות. הצירים הנוודים והמשלחות המזדמנות, לעומתם, לא הכירו את תנאי המקום ופנו לרוב בבקשת עזרה לצעירים המשכילים, אך כמעט ללא הועיל, כי יכולת השפעה של אלה על בעלי ההון ועל מנהיגי הקהילות הייתה מזערית. הקהילות לא הבינו מדוע עליהן להחליף תרומות של פרוטות לשליחי ישיבות ולקבצנים למיניהם בתרומות גדולות, שהיו לעתים גדולות מכפי יכולתם, לפעילות הלאומית הציונית. לדעת אלמאליח היה אפשר לכבד את כל הקהילות לפעילות ציונית ממוסדת להעמקת האחריות הלאומית ולסלילת הדרך הנכונה להידברות עם הארצות הערביות השכנות, אולם נקיטת דרך פעולה כזאת לא הייתה פשוטה בשל חשש מתגובת האוכלוסייה הערבית ומהתנגדות שלטונות המנדט הצרפתי.

בעקבות הפרעות שהתחוללו ברחוב היהודי בעת ביקורו של בלפור בסוריה ב-1920 חששו מנהיגי הקהילות כי ההזדהות עם התנועה הציונית קוממה את הלאומנים הערבים ואת השלטונות הסוריים. גם המתיחות בתחום המדיני בסוריה וגירוש פיצל מדמשק הדאיגו את הקהילות, והן ביקשו מן הלשכה הראשית של הקרן הקיימת להפסיק את לחצה להגברת התרומות, ובמקום זה לפעול במישור הפוליטי להבטחת שלומן. בשנת 1923 פנה מזכיר ההסתדרות הציונית העולמית בירושלים למאיר נחמד בחלב בבקשה להפיץ אלף שקלים כתנאי להענקת זכות לקהילות סוריה לשלוח ציר לקונגרס הציוני הי"ג בקארלסבאד בראשית אוגוסט 1923. במשך השנים הוסיפו להגיע לקהילות סוריה עוד שליחים לארגון מגביות שונות.

כדי למנוע את חשיפת הקהילה להסתה לאומנית בימי המתיחות ששררה בדמשק, בשנת 1927, הציע יוסף פארחי, נשיא לשכת "בני ברית" בדמשק, לשליח המוסדות הציוניים לוותר על הנאומים תמורת 20 לירות זהב. אך סכום זה לא היה בו כדי להשביע את רצון השליח, הרב שמואל הלוי, שהתעקש לערוך את המגבית למרות המתיחות הפוליטית. לעתים נכפו על הקהילות כמה משלחות בחודש אחד (יולי 1927). מלבד זו של קרן היסוד הגיעה גם משלחת של הקרן הקיימת בראשותו של דוד ילין ומ"י דה-פיגוטו, נשיא "ההתאחדות העולמית של היהודים הספרדים". המשלחות התחרו ביניהן על כיסי הקהילות בזמן המתיחות הפוליטית של ימי המרד הסורי. נוסף על המשלחות האמורות פקדו את הקהילות גם שליחי כוללים ומפיצי שקלים. במצב העדין של המאורעות עשו אפוא הקהילות כל שביכולתן כדי להתרים במהירות את חבריהן ולהחזיר את המשלחות ארצה משום החשש לביטחונן.

לפני הגעתה של משלחת קרן היסוד בסוריה ובלבנון במאי 1927 הגיע לדמשק שליח כדי לייסד ועדות קבועות לקרן הקיימת ולאסוף כספים למלאות חצי יובל לקרן. ראשי הקהילות הבהירו לשליח את אי-הנוחות שנגרמה לקהילות מן הביקורים התכופים של המשלחות נוכח היחס העדין מצד השלטונות והלאומנים הערבים. הקהילות הציעו לקיים מגבית פנימית מרוכזת לכל הקרנות והמשלחות. את הסכום הכולל הציעו לשלוח להנהלה הציונית כדי שזו תחלקו בין קרן היסוד, הקרן הקיימת והתאחדות הספרדים. למרות תמיכת השליח ברעיון התנגדו הקרנות הלאומיות בתוקף להצעת השותפות עם ההתאחדות הספרדית. מאחר שעסקני הקהילות עמדו על דעתם לערוך מגבית משותפת למען ארץ ישראל, ושהכנסותיה יחולקו על ידי ההנהלה הציונית בשווה, שליש לכל קרן ולהתאחדות

קטע מתוך מכתב שנשלח מטעם "בית החולים הכללי צדקה ומרפא" אל מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית ובו דבריו של מאיר נחמד בעניין חלוקתם של עשרה סרטיפיקטים למועמדים לרשימות עלייה. חלב, כ"ב בסיוון תרצ"ב

חברי אגודת "בני ברית" בדמשק ובהם יושבים משמאל לימין: ד"ר דוד פינטו (שני), יוסף פרחי (שלישי), יוסף לניאדו (רביעי). בשורה אמצעית עומדים משמאל לימין: אלעזר פסח (ראשון), אליאס פסח (שני), דוד לוזיה (חמישי). בשורה עליונה עומדים משמאל לימין: סלים טוטח (שלישי), נסים לוזיה (חמישי), 1923

תגובות חכמי סוריה לייסוד לשכות "בני ברית" בדמשק ובחלב

בכור בחינת האמת. להראות שכל דבריהם אין להם שחר. בנויים על יסודות התווה והבוהו....

ה) הנה גילינו לכם קצת דרכי החברה הנז' [כרת] ואיך משתמשים לקחת לב התמימים. למען יכירו אחינו היראים את ה', הנוהרים בתפלה. ובתפילין. ובשמירת שבת. ומאכלות אסורות. ומתרחקים מגולה ותרמית. וגנבת דעת. אוהבי התורה. ומוקירי לומדיה. למען לא ישמעו לדבריהם. ולא יחושו ללעג הלועגים ויחושו לנפשם שלא יעברו על ההסכמה. שכל העובר על ההסכמה כעובר על החרם.

ו) אנחנו בטוחים שכל בני ארצנו השלמים עם ה' ועם אנשים שומרי תורה ומצוות. ההולכים בדרכי אבותינו וחכמי תורתנו הראשונים ואחרונים. שלא יתחברו לחברות סודיות. והמעשים הטובים יעשו אותם בפומבי. כמו שנגלה ה' על הר סיני ונתן לנו תורה ומצוות בפומבי לעיני כל העולם. וכולנו נהיה לאגודה אחת לעשות טוב באמת ובמישור. ובוה תצליח ותתאשר עדתינו ברוב אהבה בשלוחה. והאמת והשלום אהבו. י"א מנחם [אב] אתן שנת צדק צדק תרד"ף [תרפ"ד] למען תחיה וירשת את הארץ!"

D. Sutton, Aleppo – City of Scholars, New York 2005, p. 394

בשנת 1924 הוקמו לשכות של ארגון "בני ברית" בדמשק ובחלב. לשכות אלו היו כפופות ל"הלשכה הגדולה של בני ברית במזרח", שמושבה היה באסתאנבול. הלשכה בדמשק, שנקראה על שמו של אדולף כרמייה, הוקמה בתמיכת חכמי העיר, ובראשם הרב הראשי שלמה משה תאג'יר. לעומת זאת חכמי חלב, ובראשם אב בית הדין חכם עזרא חמווי, לא אהדו את רעיון כינון הלשכה בעירם ויצאו נגדה בשצף קצף. בגילוי דעת שכותרתו "קושט דברי אמת", שפרסם גוף בשם "ועד אור תורה באר"ץ יכב"ץ [בארם צובה יכון בצדק]", נכתב בין היתר:

"מע' [לת] הרה"ג בדה"ץ ועט"ר מוה"ר כמוהר"ר [הרבנים הגדולים בית דין הצדק ועשרת ראשנו מורנו הרב כבוד מורנו הרב רבי] עזרא חמווי שליט"א [שיזכה לאורך ימים טובים אמן] בראשם כבר הסכימו והכריזו רבנים שאסור ליכנס בחברת בני ברית. גם כל חכמי ורבני אר"ץ יע"א [ארם צובה יגן עליה אלוהים] הסכימו עמהם לאסור מפני חששות גדולות להריסת הדת והתורה ח"ו [חס ושלום]. ויחד כולם כתבו וחתמו הסכמה חמורה בכל חוזק ובכל תוקף [ההבלטה וההדגשה במקור] לאסור הכניסה בחברת בני ברית וחדשו ההכרזה שנית. והנה החברה הנז' [כרת] פרסמו פתקא לקחת לב תמימי דרך. והגנו להביא דבריהם

הספרדים, המשיך עניין המגבית המשותפת להסעיר את הנהלות הקרנות הלאומיות, והדבר פגע בהעברה השוטפת של התרומות אליהן. זאת ועוד, החדרת הפולמוס הבין-עדתי הרתיעה אישים רבים ממנהיגי הקהילות מלהצטרף לוועד קרן היסוד. העימותים שפרצו בין המשלחות הגיעו לכותרות העיתונים בסוריה ובלבנון, והם מיהרו להאשים את הקהילות בבוגדנות בגלל תמיכתן הכספית בציונות.

במאי 1927, כאשר דיכוי המרד הסורי היה בשיאו, נשלחה משלחת מטעם קרן היסוד למגבית בחלב ובבירות. מנהיגי הקהילות התנגדו לביקור בטענה שהעיתוי איננו מתאים,

אך על אף התנגדותם התקיים הביקור בטענה שלא הקהילות יקבעו להנהלת קרן היסוד היכן לבקר ומתי. משלחות נוספות מטעם קרן היסוד שכפו עצמן בניגוד לדעת הקהילות, נכשלו. כפיית המגביות, שהתעלמו ממצבן הביטחוני והכלכלי, הכעיסה את הקהילות בסוריה.

היו שליחים שניסו למצוא דרכים עוקפות להתרמת ארגונים שונים בלי להזדקק לסיועם של ראשי הקהילות. כך למשל בשנת 1927 יצר אחד השליחים בחלב קשר עם יו"ר אגודת נשות "התחייה" האמידות בלא ידיעתו של מאיר נחמד, יו"ר ועד הקהילה של חלב ובא כוח הקרן הקיימת. עובדה זו יצרה מתח בתוך הקהילה כי ראתה בכך ניסיון לפגוע בסמכויות נחמד. לבסוף החליטו נחמד ונשות "התחייה" על שיתוף פעולה לעריכת מגבית משותפת על אף התסיסה שעוררו השמועות על מאורעות תרפ"ט בחברון, ועל אף הבצורת וגל פשיטות הרגל שפקד את חלב ופגע גם באמידי הקהילה. אך תוצאות המגבית (27.53 לירות תורכיות זהב) לא סיפקו את הלשכה הראשית של הקרן הקיימת. כדי להגביר את ההתרמה הציעה זו לפרסם את שמות התורמים ולהתעלם מהסיכון שהיה כרוך בכך. מובן שהצעה זו נדחתה על הסף. גם המגבית של דמשק לא השביעה את רצון הלשכה. כ-1,200 קופסאות של "הקרן הקיימת" הופצו בדמשק בצירוף "איגרת אל התלמיד העבריי", שבה נתבע התלמיד למלא את חובתו הלאומית: "אתה נתבע להכניס קופסת 'הקרן הקיימת' אל ביתך ולדאוג להכנסותיה יום יום".

סיכום

הפעילות הציונית של בתי הספר העבריים, האגודות ותנועות הנוער הציוניות, הוועדות השונות למען הקרנות הלאומיות ופעילותן הציונית של הקהילות היהודיות בסוריה למען המוסדות הלאומיים במהלך כל התקופה הנדונה – כל אלה גבלו לעתים קרובות בסיכוני נפש, ובייחוד של חברי "החלוץ" שעסקו בעליות הבלתי לגאליות של המהגרים היהודים ושהיו סוכנים בלשכה הערבית של המחלקה המדינית. אולם המוסדות הציוניים בארץ לא ידעו להעריך את תרומתן העתידית של הקהילות כגשר בין שני העמים, והתעלמו מהבקשות החוזרות ונשנות לשליחת מדריכים לתנועות הנוער, לתמיכה במרכזי הקליטה למהגרים היהודים מאסיה ומאירופה שהציפו את הקהילות בסוריה ובלבנון, ומהתחייבות למניעת סגירת בתי הספר העבריים, שהיו חממה לפעילות הציונית. הקרנות הלאומיות התעניינו רק בצד הכספי והסתייגו מכל פעולת תשתית חינוכית או לאומית. הן הסתייגו בעיקר ממיסוד הפעילות על ידי פתיחת לשכה ארץ ישראלית מקומית לשם ריכוז הפעילות הציונית, הן של המגביות והן של התמיכה במהגרים, כפי שהמליצו מנהיגי הקהילות ובאי כוח הקרנות עצמם לצורך הגברת התרומות והמודעות הלאומית. איחוד הפעילות של המוסדות הלאומיים היה יכול למסד את הפעילות הציונית, וזו הייתה מסייעת בפיתוח מערכת קשרים טובה יותר עם השכנים הערבים ומקלה את עלייתם ואת קליטתם של המהגרים היהודים מאסיה ומאירופה ושל חברי הקהילות עצמן.